وانەکان لەسەر پۆپۆلیزم و دیموکراسی.. نووسینی: ئەکە ئەرنادا.. وەرگێڕانی: گەران عەبدوڵا

لەگەڵ دەستبەکاربونی دۆناڵد ترامپ و گەڕانەوەی وەک سەرۆکی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، کاریگەری سیاسی وەک خاڵکی سەرەکی گفتوگۆکانی جیهانی لەسەر دیموکراسی دەمێنێتەوە. هەڵبژاردنەوەی دووبارەی ترامپ تەنها هێنگدانەوەی بڕیاری دەنگدەران نییە؛ بەڵکوو ئاماژەیە بۆ کۆشۆ قووڵترەکانی بەڕێوەبردنی دونیای ئەمڕۆ دەکات.

لەکچونەکانی نێوان سەرهەڵدانەوەی ترامپ و نموونە مێژوویەکانی پۆپۆلیزم، وەک گرینشتنی لویس بۆناپارت Louis Bonaparteبۆ دەسەڵات، هاوانگێیەکی سەرنجڕاکێشمان نیشاندەدات. کارڵ مارکس بۆ شێوەیەکی گاڵتەئامێزانە ناوبانگی بۆناپارتی وەک کەسێکی "شێواو و بێتوانا" وەسفکرد، سەرکێشی و کەموکوڕییەکانی خێی لە پشت "دەمامکی مەرگی ئاسنینی ناپلیۆن" دەشاردەوە. لە "هەژدەی برومێری لویس بۆناپارت"دا، مارکس وردەکاری ئەوەی خستەوو کە چۆن بارودۆخی کەمەڕایەتی و ململانێی چینایەتی هێگێیان بۆ گرینشتنی کەسانی نەگونجاو بۆ دەسەڵات خۆشکرد. ئەم دینامیکیەتە، وەک پیتەر وین-براون Peter Winn-Brown لە "گەڕانەوەی دووەم: بەشێی یەکەم – زیندووبوونەوە" دەیخاتەوو، هاوشێوەی سەرهەڵدانەوەی ترامپە.

وەک ئەوەی وین براون جەختی لەسەر دەکاتەوە، توانای ترامپە لە ئیستغلالکردنی ناڕەزایەتییە کەلتووری و ئابووریەکان. ئەم چیرۆکەی قوربانی بوون و یاخیبوون دژی چینێی باڵادەست هاوشێوەی ئەو هێوتانیە لە باشووری هەژەماتی ئاسیا، بەتایبەتی ئەندنووسیا، کە لەوە وتاری پۆپۆلیستی بۆ شێوەیەکی بەرچاو شێوو شکڵی داوە بە هەمەتەکانی هەڵبژاردن.

هەڵبژاردنی سەرکایەتی ئەندنووسیا لە ساڵی ۲۰۱۹ دینامیکیەتکی هاوشێوەی دەرخست. کاندیدەکان وەک پرابۆ سوبیانتۆ بانگشێی پۆپۆلیستییان بەکارهێنا بۆ کەکردنەوەی پشتگیری، تەرکیزیان لەسەر

سیاسەتی ئابووری نەتەوەیی و ڕەخنەگرتن لە کاریگەری بیانی کرد. ئەم پەیامانە بە قووڵی لەگەڵ دەنگدەرانی بە هیوابوو لە نایەکسانی ئابووری دەنگی دایەوە. ئەم هاوتەریبییانە ئەوە دەردەخەن کە چۆن پۆپۆلیزم، چ لە ویلایەتە یەکگرتووەکان یان لە ئەندەنووسیا، بە کۆک وەرگرتن لە ئایدیا کلتووری و ناڕازایەتیی ئابووریەکان گەشە دەکات.

هەوڵەکان بە ناڕەوا کردنی ئابڕۆ پۆپۆلیستەکان زەرجار ئەنجامی نەخوازراوی هەیە، وەک مارکس لە ڕەخنەکەی لە ڕکابەرەکانی بەنابارت تێبینی کرد. کەسایەتییەکان وەک ڤیکتەر هیوگۆ و پییەرجۆزێف پرۆدۆن، بە هەوەدان بە کەمنیشاندانی بەنابارت، بە شێوەیەکی نەخوازراو پێگەیان بەهێز کرد. وین براون ئاماژە بە دینامیکێکی هاوشێوە لە سیاسەتی مەدەرندا دەکات، کە تێیدا هەوڵەکان بە لابردنی ترامپ چیرکەکەی وەک قوربانی زوڵمی چینی باڵادەست بەهێزتر دەکات. ئەمە ئەو پێویستیە ستراتیجیە دەردەخات کەدەبێت هەکارە بنەڕەتییەکانی ناڕازایەتی خەڵک چارەسەربکرێت نەوەک تەرکیزکردن لەسەر ئابڕۆ تاکەکەسییەکان.

وین براون ڕەخنە لە شکستی پارتی دیموکرات دەگرێت لە پێوەندیکردن لەگەڵ دەنگدەرانی چینی کرێکار، خاڵێک کە لە سیاسەتی ئەندەنووسیاش دووبارە دەبێتەوە. کاندیدە پشکۆتنخوازەکان لە ئەندەنووسیا زەرجار کەشێیان هەیە لە پێوەندیکردن لەگەڵ کەمەگە گوندنشین و ئابووری لاوازەکان کە تێیاندا گەشەسەندن نایەکسانە. هەردوو وڵات پێویستی بزووتنەوە پشکۆتنخوازەکان دەردەخەن بە چارەسەرکردنی کێشە ئابووریەکان لەگەڵ ڕەزگرتن لە شوناسە کلتووریەکان بە گەندنەوەی متمانە.

چەمکی "زنجیرەی یەکسانی"ی شانتاڵ موف Chantal Mouffe ڕەنمایی پشکێش دەکات بە پێکردنەوەی کۆڵنەی نەوان بزووتنەوە پشکۆتنخوازەکان و دەنگدەران. ئەم ڕەبازە پێوەندی بە یەکگرتنی ناڕازایەتییە جیاوازەکانەوە هەیە لەژێر دیدێکی هاوبەشدا، جەخت لەسەر هاوپشتی دەکات لە بری دابەشبوون.

بەشداریکردن لە حوکمەانی ڕەگایەکی تری بەرەوپشچوون پشکێش دەکات. زانای سیاسی ئارکۆن فونگ Archon Fung پشتگیری لە مەدەلەکانی وەک بودجەی بەشداریکردن دەکات، کە هاوڵاتیان بەهێز دەکات بە بەشداریکردن لە بڕیاردان. لە شارەکانی وەک سورابایا، بەشداریکردن لە بودجە سەرکەوتوو بووە لە باشترکردنی لەپرسینەوەی

دیموکراسی و دروستکردنی هەستی خاوەندارێتی لە نەو دەنگدەراندا. لەگەڵ ئەوەشدا، بزووتنەوە پێشکەوتنخوازەکان دەبێت سیاسەتکانیان بۆ کاریگەری بگەیەنن بۆ ئەوەی لەگەڵ دەنگدەران لە سەرانسەری جیاوازییە کەلتووری و ئابووریەکان دەنگ بداتەوە. ئەو سیاسەتانەی جەخت لەسەر گشتگیری و سوودی هاستەوخۆ بۆ گرووپە پەراوێزخراوەکان دەکەن دەتوانن وەک هێزێکی یەکگرتوو کار بکەن. بۆ نموونە، چوارچێوەکردنی بەرنامەکان وەک دەستگەیشتن بۆ چاودێری تەندروستی یان گەشەپێدانی ژێرخان وەک ئامرازێک بۆ یەکسانی و بەهێزکردنی ئابووری، کەلێنەکانی لێکتێگەیشتن و پشتگیری پێ دەکاتەوە.

زیندووبوونەوەی سیاسی ترامپ درزەکان لە سیستەمە دیموکراسییە جیهانییەکان دەردەخات، بەڵام هەروەها دەرفەتێک بۆ تەئامان و چاکسازی پێشکەش دەکات. لە کاتێکدا وین براون جەخت لەسەر کەموکوڕییە گرنگەکان دەکات، بەڵام لە چارەسەری کردەیی کورت دەهێنێت. بۆ وەرگرتنی وانە لە ئەندنووسیا، بزووتنەوە پێشکەوتنخوازەکان لە ویلایەتە یەکگرتووەکان و شوێنکانی تر دەتوانن سیاسەتێک دابڕێژن کە نایەکسانی ئابووری، نامۆبوونی کەلتووری و بێهیوابوونی سیاسی چارەسەر بکات.

لە هەمان کاتدا، ئابووران دەبێت دیدکی ڕوون و گشتگیر بخەنەڕوو کە کەمگەی جیاوازەکان لەژێر ئامانجی هاوبەشکانی یەکسانی و دەرفەتدا یەکبخات. چەمکی "پەپلیزمی پێشکەوتنخواز"ی نانسی فرەیزەر Nancy Fraser ، بزووتنەوەیەک کە دادپەروەری ئابووری لەگەڵ گشتگیری کەلتووریدا تێکەڵ دەکات، چوارچێوەیەکی سەرنجاکێش بۆ ئەم هەوڵە پێشکەش دەکات.

چ لە ویلایەتە یەکگرتووەکان، ئەندنووسیا، یان شوێنکانی تر، بزووتنەوە پەپلیستەکان تەحەدا دەکەن بە دووبارە بیرکردنەوە لە مەبەست و ئەولەویەتەکانی دیموکراسی. داهاتووی سیستەمە دیموکراسییەکان لە بەرنگاربوونەوەی ئەم گەندەڵکارییانەدا نییە، بەڵکو لە باوەشپێداکردنیاندایە بە دروستکردنی چوارچێوەیەک کە ڕیشەی لە هاوپشتی و مەبەستی هاوبەشدا هەبێت. ئەو ئابوورانەی گوێ دەگرن، خەیان دەگونجێنن و بە مەبەستەوە کار دەکەن دەتوانن دیموکراسی بە سەردەمێکی نوێ پێناسە بکەنەوە.

وەرگێڕانی: گەران عەبدوڵا

سەرچاوە:

جاکارتا پۆست/تێڕای هەواڵی ئاسیا
https://opinion.inquirer.net/180409/lessons-on-populism-and-democracy

---

بەکورتی: ١- ئەم ئیسرائیلناسمان نییە. ئیسرائیلناسیی جوولەکە ناسیش لەخۆدەگرێت.. ئازاد حەمە*

گومانی ناوێت، کە ئەم چ لە نەوەندی ئەکادەمیی و چ لە نەوەندی رۆناکبیریی ئیسرائیلناسمان نییە. لەکاتێکدا، کە ئیسرائیلناسی Israelology جوولەکە ناسیش لەخۆدەگرێت و ئەمش دەرگا لەزار ناسینی تردەکاتەوە، لەوانە ئاشنابوون بە مێژووی ئایینەکان و هاوکات بە تێوراتناسیش.
تێتانێت من کەس ناناسم لە ڕۆژی ئەکادەمیان و نوسەرانی کورد، کە لە ئیسرائیلناسی پسپۆڕبێت و شارەزاییەکی قوڵیشی لەسەر پەرتووکی پیرۆز Bible هەبێت. جا ئایا ئەم کەموکوڕییەکی ئەکادەمیی و ڕۆشنفکریی نییە؟
ئەم ئیسرائیلناسی (ئیسرائیلناسی) و جوولەکەناسیەکەمان لەمیانەی سۆسیالمیدیا و ژۆرنالیست و ڕۆشنفکرانی عەرەبەوە، کە ئەوەش ناتەواو و بڵاینەبوونی پەیوەندیار نییە. واتە، ئەوەی ئەم لەسەر دەوڵەتی ئیسرائیل و ئایینی جوولەکە دەیزانین ئەوە، کە ساڵهایە نوسەرانی جیهانی عەرەبی خستویانەتەبەردەستمان، کە سەرلەبەریشی ڕق و لایەنداری پەوەدیارە.
ئیسرائیل تەنها دەوڵەتێکی سیاسیی نییە، ئاین و زمان و کولتوریش، کە مخابن پێ ئاشنانیین. لە دێیا دەی خوێندکارەکانم هەرگیز نەیانزانیوە زمانی ئیسرائیلیەکان عیبریە، شوێنی خواپەرستیان سیناگۆگ، و کتێبە پیرۆزەکەشیان ناوی تێوراتە. نەزانینی ئەم شتانە و وردەکاریتر لەگەڵ کاتدا هەر نەزانی بەرهەمناهێنێت، بگرە دادوەری سیاسیی، و ئاینیی و کولتوریی هەڵەش بەرهەمدێنێت.

بواری لەکەینەوەی ئیسرائیلناسی لاهوتیات(خواناسی theology) یشی تەدەکەوێت، ئەمەش سەرەتایەک دەبێت بۆ نزیکبوونەوە لە ئاین و زمان و کولتورەکانی تر. گەر تەلەجی(یەزدانناسی)ش بریتیبێت لە لەکەنەوە لە سروشتی یەزدان و باوەڕە ئایینییەکان ئەوا ئەم جۆرە زانینە لە ئاشنابوون و کرانەوە بەووی باوەڕە ئاینییە جیاکان نزیکماندەکاتەوە.
بۆنی ئیسرائیل، یاخود ئیسرائیلیەکان و خودی ئاینەکەشیان بەشکن لە دیرەکی مرۆڤایەتی. لەرەوە دەڕەن تەورات، کە یەکەک لە سەرئاینە مەزنە ئاسمانیەکە شایانی پسپۆریتیاکردنە. مخابن، توێژینەوەی ئەکادەمی خەماڵیمان لەوبارەوە زۆر کەمە. من لەرە باسی ئیسرائیلناسییەک دەکەم، کە سیاسەت جارە نەیشواندووە، ئەو ئیسرائیلناسیەش، کە هەنووکە دەستی جیهانی عەرەبی پەنگیشتووە لە ڕاڤەکاریی.
بۆیە کاتی ئەوە هاتووە، کە ئەمە کتێبخانەی پاک و پوختی ئەکادەمیی خەمان لەسەر بناغەی توێژینەوەی فرەلایەن و بە لایەن دروستکەین، کە دواتر توێژینەوەکان بناغەدانێن بۆ هزرەکی ئاینیی متمانەپێکراو. هەر ئەو توێژینەوانە دواتر دەتوانن وەکامی پەلەک پرسیاری بیرلێنکراو بدەنەوە، کە بەم جۆرەیە: چی بەجۆرەکی زاستی لەسەر خاک و گەلی ئیسرائیل و زمانی عیبری و ئیسرائیلیزم دەزانین؟ کێن پسپۆرانی ئەمە لە پەیمانی کۆن Old Testament ؟ روناکبیری ئەمە لەسەر ئەوەی، کە لە چ ئاینکەوە چی دزەی کردووەتە ناو ئاینکیتر لە چ ئاستکدایە؟
کەتا وتنمان لەم بارەیەوە ئەوەیە، کە تا ڕاڕەڕت لە ئیسرائیل، تا دژجوولەکە گرایی anti-Semitism پەرەبسێنێت ئیسرائیل ڕەفتارەشتردەبێت. بۆیە کاتی ئەوە هاتووە نەوەندی ئەکادەمیی ئەمە سەبارەت بە بابەتە وروژێنەرە سیاسیی، ئاینیی و کولتووریەکان خاوەنی هزریی ئەکادەمیی و روناکبیریی خۆی بێت.

*پرۆفیسەر لە فەلسەفە لە زانکۆی سلێمانی

هەویستی شوعییانە نەك لیبرالی دیموکراسی و کۆنەپەرەستی.. نووسینی: سەلام عەبدوللا

بۆ خوێندنەوەی ئەم کتێبە کلیکی ئێرە بکەن..

SalamAbdullah_ZhinDownload

بەخشینی نان لەلایەن بارزانیەوە هیچ کەمتر نییە لە خەڵکەشانکەی ماری ئینتەرنێت کە ووتی (با کێک بخۆن).. کژین بەهادین مەحموود

لە شانۆیەکی سیاسیدا کە تێانێت دکرێت ماری ئینتەرنێتیش بخاتە شەرمەزاریەوە، مەسعود بارزانی، سەرکی پارتی دیموکراتی کوردستان , ڕایگەیاند کە ملیۆنێک نان دەبەخشێت لە مانگی ڕەمەزاندا. کەسێک پێشبینی دکات وەاتێکی دوورمەند و پڕ نەوتی وەک کوردستان دەبێت خەرجییەکانی ئەم وەاتە بە چی بێت ئایا(کار، ژێرخان، یان تێانێت خزمەتگوزاریەکان بێت)، بەڵام لەبری ئەوە خەرجییەکانی بە شۆوێک بەفیڕۆ دەدرێت کە، خەڵکی کوردستان دکاتە کەترێک لە مەیدانێکی گشتیدا نانیان بە فڕۆ بدرێت. ئایا ئەمە سەرکردایەتییە، یان تەنها سوکایەتیەکی ڕوونە بە میلەتی کورد لە ڕۆگەی کاری خەرخوازیەوە ؟ قورسە بڕیار بدرێت کە کام لەمانە ناخشترە: ئەم کارە خێی یان ئەو چاوەڕوانییەی کە خەڵکی کوردستان دەبێت سوپاسگوزار بن بە وەرگرتنی ئەو نانانەی لەلایەن ئەو سەرکردنەوە دەبەخشرێت کە هەکار بوون بە زەوتکردن و وەرانکردنی ئابووریی وەات؟

ئەو بڕاوردە لەگەڵ وتە بەناوبانگەکەی ماری ئانتوانێت "با کەک بخۆن" زۆر گونجاوە. لەکاتێکدا خانەوادەی مەسعود بارزانی ژیانێکی خۆش دەبەنە سەر لە نەو کۆشکە گرن بەهاکانیان لە دڕەوە و ناوەوەی وڵات، چاوەڕوانی ئەوە دەکەن کە خەڵکی کوردستان لە ململانێدابن، دەستبگرنەوە بە چەند پارچە نانێک . ئەگەر سامانی کوردستان بە کەمێک لێهاتوویی بەڕێوە ببردرایە، کەس پێویستی بە دەستپێشخەری "ملیۆن نان" نەدەبوو. بەڵام لێژنەر دەسەڵاتی پارتی، ناوچەیەکی دەوڵەمەند بە نەوتی وەکو کوردستان کراوەتە شوێنێک کە خواردنی بنەڕەتی وەک خشیەکی دەوڵەمەندانە سەیر دەکرێت کە دەیانەوێت وەکو بەخشین پێ ئازار بیدەنە میلەتەکەیان . پرسیارێ ئاستەقینەکە ئەوەیە: ئەو پارەی نەوتە چی لێهات ؟ بە دنیاییەوە نەچووتە گیرفانی خەڵکی ئاسایی لەبەر مەسعود بارزانی دەیەوێت خەڵک سەرپێی بە بگرێت وەکو ئەوەی وەتەکەیان لە ناوچەیەکی تەکشکاوی جێنگدا بڵێت.

سەرکردایەتی بریتییە لە دنیابوون لە دەوڵەمەندی نەتەوەکەت، نەک فەدانی چەند پارچە نانێک بە خەڵکی هەژار کە حیزب لە بنەڕەتدا کار دەکات بۆ سەندنی ئەو بڕە داهاتەی کە هەژاران هەیانە. خەڵکی کوردستان پێویستیان بە نان بەخشینەوەی بارزانی و پارتی نییە؛ پێویستیان بە سەقامگیری ئابووری، ڕۆشنبیری، و سەرکردایەتییەکی ئاستەقینەیە. هیچکات نانی بەبەرامبەر ناتوانێت ئاستێکی بشارێتەوە کە لێژنەر دەسەڵاتی پارتیدا، کوردستان بووەتە ناوچەیەک کە دەوڵەمەندکان دەوڵەمەندتر دەبن، هەژارەکان برسیتر دەبن، و دەسەڵاتداران بوێری ئەوەیان هەیە کە چاوەڕوانی سوپاسگوزاری بن لەلایەن میلەتەوە بە شکستەکانی خۆیان. ملیۆنێک نان ناتوانێت دۆیان ساڵ فەسادی و گەندەڵی لەناو ببات ، و ناشتوانێت ناڕازایەتی خەڵک بەدەنگ بکات کە شایەنی زیاترە لە پارچە نانەکانی سفرەی دەوڵەمەندەکەی خەزانی بارزانی.

کۆژین بەهادین مەحمود

ڕۆبۆتی زیرەکیی دەستکرد لە وەزیفەی منداڵان.. ڕزا شوان

لە جیهانی ئەمڕۆدا، لە سایەی شۆڕشی تەکنەلۆژیا و داهێنانی سەیر و سەمەرەدا، بە خێرایی بڕوسکە، گۆڕانکاری و تازەگەری و داهێنان لە هەموو بوارەکانی ژیاندا ڕوودەدەن. دەستوازەی زیرەکی دەستکرد یان (ژیریی دەستکرد، هۆشی دەستکرد) کە ناوەکەی لە ئینگلیزیدا، بە ئەم دوو پیتە کورتکراوەتەوە (ئەی ئای). بە عەرەبیش (الذكاء الاصطناعي). بووەتە بنیشتە خۆشەی سەر زاری هەرە زۆری خەڵکی جیهان. هەمووان باس لە زیرەکیی دەستکرد و لە کاریگەرییەکانی لەسەر لایەنە جیاوازەکانی ژیانی مرۆڤ دەکەن، لە ئەمڕۆ و لە داهاتوودا. زیرەکی دەستکرد، بووە بە پێویستی و بە بەشێکی دانەبڕاو لە ژیانی ڕۆژانەمان. وەرچەرخانێکی گەورەیە و کاریگەرییەکی لەسەر هەموو لایەنەکانی ژیانمان هەیە. هەموو بوارەکانیش، دەستیان کردووە بە بیرکردنەوە لەوەی کە چۆن ئەم تەکنەلۆژیایە بقۆزنەوە و لە خزمەتی بوارەکانیاندا بەکاریبهێنن. زیرەکیی دەستکرد، تا بڵێت زیاتر و خیراتر گۆشەدەکات و پەردەستەنێت و زیرەکتر دەبێت. تا ڕادەیەک دڵە ڕاوکێ و ترسی لەلای کەسانێکی زۆر دروستکردووە. دوای ڕاگرتنی دەکەن، ترسی ئەوەیان هەیە، کە ئامێرە زیرەکەکان، لە داهاتوودا کۆنترۆڵی مرۆڤایەتی بکەن و زاڵبن و سوارسەری مرۆڤ ببن. ئەگەرچی ئەمە دووره ڕووبەدات. چونکە کلیل و جەوهەری زیرەکی دەستکرد لە دەستی مرۆڤ. بە باشی یا بە خراپی بەکارهێنانی دەگەڕێتەوە بە خودی مرۆڤ. بە نموونە فڕۆکە گواستنەوە بوو بە خڕوبڕ و خۆشی بە مرۆڤ کە بە خێرایی لە ئەمپۆی دنیاوە بە ئەوپۆی لە کورترین ماوەدا، بە ئاسانی گەشتی پێدەکەن. یان پاسی بە شوفێر، ڕەبەتی پزیشکی و ئینتەرنێت و ئایفۆنی زیرەک و بە دەیان داهێنراوی مەدەرن، کە بە زیرەکیی دەستکرد کاردەکەن. هەموو ئەمانە بوونە بە مایەی ئاخی و خۆشی بە مرۆڤ. بەڵام فرەکەی جەنگی و فرەکەی بە فرەکەوان (درۆن) و ڕۆکێت و...هتد. بوونەتە بەڵا و لەناوبەری مرۆڤ. بە ملیۆنان کەسیان پێ کوژران، بە ملیۆنان شار و گوندیان وێرانکرد و ژینگەی سروشتیان پیسکرد و شێواندوویانە. ئایا هەر خودی مرۆڤ نییە، کە ئەم چەکە کوشندە و کاولکارانە بەکارهێنێت و ئاراستەیان دەکات؟ زیرەکیی دەستکرد، لەقەکی فراوانە لە زانستی کۆمپیوتەر، کە

مامۆستا لەگەڵ واکردنی ئامانجەکان دەکات. کە "بیربکەنەوە" و توانای ئەویان هەبێت چارەسەری کێشەکان بکەن. توانای ئەویان پێبدرێت، کە بە ئامانجەوە بە دوای شتەکدا بگەڕێن. لەسەر بنەمای چەمکی مەشکی مەڕ دامەزراون و هەندێک کاری هاوشێوەی زیرەکیی مەڕ ئەنجام بدەن. زیرەکیی دەستکرد، لەسەر ئەو بیرکردنەوە دامەزراوە، کۆمپیوتەرەکان دەتوانن لە رووی تیۆرییەوە، هەشیارییەکی هاوشێوەی هەشیاریی مەڕ پەرەپێبدەن. بە کورتی زیرەکیی دەستکرد، ئەو کار و چالاکییانە زیرەکانەیە کە ئامانە کۆمپیوتەرییەکان لە هاوشێوەی مەڕ بە شێوەیەکی لەژیکی ئەنجامیان دەدەن. توانای لاسایکردنەوەی کار و هەڵسوکەوتەکانی مرۆڤیان هەیە.

(جۆن مەکارتی) لە ساڵی (۱۹۵۵) دا، دەستەواژەی زیرەکیی دەستکردی داناوە. بەم شێوەیش پێناسەی کردووە:"زیرەکیی دەستکرد، بریتییە لە زانست و لە ئەندازیاریی دروستکردنی ئامێری زیرەک".

ئەگەرچی زیرەکیی دەستکرد بوارێکی خەرا پەرەسەندووە، بەڵام هەتاقاوەکی کوتوپڕ نییە، بەڵکو بە چەند قۆناغێدا تێپەڕیوە تا گەیشتۆتە ئەوەی کە ئێستا هەیەتی.

میژووی بە ساڵانی جەنگی جیهانی دووەم دەگەڕێتەوە. کاتێک سوپای ئەڵمانیا ئامێری (ئینیگما) یان بەکارهێنا بە کۆکردنەوەی، نامە بە شێوەیەکی پارەزراو.

ئەمەی کوردیش، پێویستیمان بە ستراتیژییەتێکە کە بتوانین لەگەڵ کاروانی ئەم پێشکەوتنە خەرا و ئاڵۆزدا دەربڕین. بتوانین سوود لە زیرەکی دەستکرد وەربگرین، وەک یەکێک لە بەهێزترین ئامرازەکانی گواستنەوەی کولتوور و بەهاکان، لەم سەردەمەدا رۆڵێکی بەهاوتای هەیە، لە داشتنی بیرۆای گشتی. بەیە پێویستیی بە گرنگیدانێکی تایبەت هەیە لە داشتنی سیاسەتی کولتووریدا. زیرەکی دەستکرد، توخمێکی نوێیە لە گەینی زانست و زانستە مرۆییەکان، بە شێوازێکی نانەریتی. پێویستە لە کوردستان، زیرەکیی دەستکرد، بخرێتە پڕۆگرامی خوێندنی پەڵەکانی قوتابخانەی بنەڕەتییەوە. مامۆستایانی کوردیشمان ئاشنای چەنیەتی بەکارهێنان و فێرکردن و سوودوەرگرتن، لە ئامێرە زیرەکەکان بن. بە ئەوەی بتوانن لە پەروەردەکردن و فێرکرنی دروستی خوێندکاران سوودیان لەوەربگرن و بە باشی بەکاریان بهێنن. چونکە داهاتوو بە زیرەکیی دەستکردە.

چیتر تەکنەلۆژا لە بوارەکانی زانست و ئەندازیاریدا، قورخکرا و سنووردار نییە.

بەکو بە هەزاوە چووتە بواری وەرزە و رەشنبری و لایەنەکانی ترەوە. بە تایەتیش بواری وەرزەی منداڵانەدا. شەوازەکانی بەرهەمهێنانی وەرزەی منداڵان بە شێوەیەکی ریشەیی دگۆڕێت. ئیتر پێنووس تاکە ئامرازی نووسین و داهێنان نییە. بەکو چەندین ئامرازی مۆدێرن و بەرنامەڕێژیش چووتە پاڵی. فەرخوازانیش چیتر تەنیا (دوو داری دوور) نابینن، بەکو زۆر شتی سەیر و سەمەری مۆدێرن دەبینن. زیرەکی دەستکرد دەتوانێت بەشداری لە داشتنی ئەزموونە وەرزییەکانن بکات، کە سنووری نەریتییەکانیان تێپەڕێنن، بوونەتە بە پلاتفۆرمی کارلێککار و ناسنامەی کولتووری بەرز دەکەنەوە و کنجکاویەکانی منداڵان بڕەو داهێنان دەوروژێنن.
زیرەکیی دەستکرد، زاراوەیەکی نوێی لە جیهانی منداڵان دروستکردووە. ئاسۆیەکی نوێ و بە سنووری بە منداڵان کردووەتەوە. هاتووەتە ناو بواری وەرزەی منداڵان و بە سەرچاوەیەکی گرنگی داهێنانی و پشکوتنی وەرزەی منداڵان دادەنرێت. زیرەکی دەستکرد، لەڕێی کارەکتەرە ڕەتییەکانەوە، بە ڕوونی جێپەنجەی لەسەر وەرزەی منداڵان نەخشاندووە.
لەگەڵ سەرهەڵدانی زیرەکیی دەستکرد دا، پرسیارگەلێکیش سەریان هەڵدا. وەک: چۆن زیرەکی دەستکرد، بە خزمەتی داشتنی ناوەندەکانی ژانرەکانی وەرزەی منداڵان بکاربهێنین؟ چۆن وابکەین کە منداڵەکانمان لە زیرەکیی دەستکرد سوودمەندبن؟ چۆن وابکرێت کە زیرەکیی دەستکرد، کاریگەرییەکی ئەرێنیی لەسەر پرۆسەی پەروەردە و فێرکردنی منداڵان هەبێت؟ چۆن تەکنەلۆژیا، خزمەت بە فراوانکردنی ئەندێشەی منداڵان بکات و پەرە بە ویژدانیان بدات؟ ئەمە ئەو لایەنە گرنگانەن کە پەیوەستە بە وردی لێکۆڵینەوەیان لەسەر بکرێن.
زیرەکی دەستکرد، توانای بەرهەمهێنانی دەقی وەرزەیی هەیە. دەتوانێت ناوەڕۆکی کوالیتی بەرز پێشکەش بکات. بەڵام ئایا ئەم دەقانە دەتوانن بە ڕاستی هەست و ئەزموونی مرۆڤ بگەیەنن؟ تۆژەنەران دەریدەخەن کە دەقەکانی زیرەکیی دوستکراو هەستی قووڵ و درکپێکردنی مرۆڤیان نییە. بە نموونە چیرۆکە دروستکراوەکانی زیرەکیی دەستکرد، ڕەنگە لە ڕووی پێکهاتەییەوە ڕاستبن، بەڵام ناتوانن ئەزموونە سەزدارییەکان بە باشی بگەیەنن. بە کورتی زیرەکیی دەستکرد دەتوانێت یارمەتیدەری مرۆڤ بێت، نەک جێگرەوەی بێت. چونکە ئامێر بە ڕۆح و کەسایەتی مرۆڤ ناتوانن ببنە جێگرەوەی مرۆڤ و هەموو ڕەهەندەکی مرۆڤ ئەنجام بدەن، هەرچەندەش زیرەک بن، لە ئەنجامی زیرەکی مرۆڤدا

داهێنراون و بەرنامەی ژیان. مەبەستیش لە داهێنان و دروستکردنیان، ئاسانکردن و خێرایی ئەنجامدانی کارەکان و ئامانجەکانی مرۆڤن.
زیرەکیی دەستکرد و تەکنەلۆژیای زیرەک، دەرفەتێکی نایابیان بۆ گۆشەکردن و پەرەپێدانی وزەی مندالان و نەوجوانان ڕەخساندووە. بۆ ئەوەی بە ئاسانترین و بە باشترین شێوە ئەنجامەکان بەدەست بهێنن.
ڕاهێنانی نووسەرانی منداڵان بۆ سوودوەرگرتن لە زیرەکیی دەستکردن و بۆ دروستی بەکارهێنانی ئەم تەکنەلۆژیا مەدەرنانە، دەتوانن یارمەتیدەربن لە باشترکردنی کوالیتی وەڵامی منداڵان و بە پەرەپێدانی داهێنان و بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانە لە منداڵاندا.

سوودە وەڵامییەکانی زیرەکیی دەستکرد زۆرن. بە کورتی و بە چەوپەی باس لە هەندێک لە سووەکانی زیرەکیی دەستکرد لە وەڵامی منداڵان، بە منداڵان دەکەین:
١ـ زیرەکیی دەستکرد، ئاسایەکی نوێ و بە سنوور بە منداڵان دەکاتەوە. بەو پێیەی کە دەتوانن ئەندێشەکانیان بگوێزن بە ڕاستی، بە شێوەیەک کە پێشتر نەدەکرا.
٢ـ زیرەکیی دەستکرد، یارمەتیی منداڵان دەدات، لە دەزینەوەی بەهەڵ و حەز و ئارەزووەکانیان و گۆشەکردنیان لە بواری زانست و بەرنامەسازیدا. لەوانەش بەهرەی نووسینیان لە چیرۆک و هەنراوە و پەخشان.
٣ـ زیرەکی دەستکرد، کنجکاوی منداڵان دەوروژێنێت و بیرکەی داهێنەرانەیان بەرزدەکاتەوە.
٤ـ زیرەکیی دەستکرد، بۆشداری لە هاندان و لە بەرزکردنەوەی ناسنامەی کولتووریی منداڵان.
٥ـ ئەو چیرۆکانەی کە لەسەر بنەمای زیرەکیی دەستکرد داڕێژراون، یارمەتیی منداڵان دەدەن بۆ بەرزکردنەوەی بیرکەی ڕەخنەگرانە و داهێنان.
٦ـ زیرەکیی دەستکرد، بۆ دروستکردنی یارییە پەروەردەییەکان بۆ منداڵان بکاردەهێنرێت. ئەم یارییانەش دەتوانن یارمەتیی منداڵان بدەن بۆ فێربوونی چەمکی نوێ و پەرەپێدانی تواناکانی چارەسەرکردنی کێشەکانیان.
٧ـ ئەو چیرۆکانەی کە باس لە زیرەکیی دەستکرد دەکەن، وەک بابەتێک یارمەتیی منداڵان دەدەن بۆ ماماڵەکردن لەگەڵ ئەو

بەرەکگیریی نەیانی" تەحەدیانی" لەوانەیە لە داهاتوودا روویان ببنەوە. ئەو دەرفەتشیان پێدەدەن بیر لە بەکارهێنانی تەکنەلۆژیا بکەنەوە. ئامێش توانای بەیاردانی دروستیان بەرز دەکاتەوە.
٨ ـ زیرەکیی دەستکرد، دەتوانێت یارمەتیی ئەو خوێنەرانە بدات کە لە خوێندنەوەدا لاوازن، تا باشتر بخوێننەوە.
٩ـ زیرەکیی دەستکرد، دەتوانێت یارمەتیی مندالانی نووسەر بدات. بە دەربەینی ئەوەی لە ناخیان دایە و بە دروستکردنی بیرەکەی نوە.
١٠ـ زیرەکیی دەستکرد، بەشدارە لە بەرزکردنەوەی رەخنەی داهێنەرانە لە منداڵاندا. بە وروژاندنی پرسیارگەلێکی وەک: ئەگەر کۆنترۆڵی زیرەکیی دەستکرد لەدەست بدەین چی رووددات؟ ئایا رەبەت دەتوانێت بیربکاتەوە و هەڵبژێرێت؟ ئایا… هتد. بەشدارن لە بنیاتنانی کەنجکاویی منداڵان و لە ئاراستەکردنیان بەرەو بیرکردنەوەی داهێنەرانە.
زیرەکیی دەستکرد، توانای گۆڕینی دەقی نووسراوی بە وێنە و بە دەنگ هەیە، ئەم وێنانەش، وادەکەن کە ئەو خەیاڵە بەرجەستەبێت، کە هونەرمەندان و نووسەرانی وێژەی منداڵان، هەندێک جار لە بەرجەستەکردنیان شکست دەهێنن.
لە ئێستادا چەندین پلاتفۆرمی ئەلیکترۆنی هەن، وێنە و مادەی دەنگی بە منداڵان دابین دەکەن، لەوانەش گۆرانی و حیکایەت و چیرۆکی جۆراجۆر لەگەڵ وێنەدا.
چەندین سایت هەن کە زیرەکیی دەستکرد بە خزمەتی وێژەی منداڵان بەکاردەهێنن. لەوانە (ستۆری بۆتس)، (گوگڵ ئەل کیدس) کە چەندین ئەنیمەیشن و ڤیدیۆی دەنگیی ناوەڕۆک نوە و سەرنجڕاکێشیان دروستکردون بە منداڵان نمایشیان دەکەن.
لە سایەی زیرەکیی دەستکرد و ئامێرە زیرەکەکاندا، داهێنانی نوێی زیاتر و زیارتر و گۆڕانکاری گەورەتر بەسەرەون، چونکە شێوەی تەکنەلۆژاو و داهێنان وەستانی نییە. لەو باوەڕدام، کە زیرەکیی دەستکرد، لە داهاتوودا دەتوانێت لە هەموو بوارەکاندا، کارئاسانییەکی زیاتر و خێراتر و خزمەتکی ناوازەتر پێشکەش بە مرۆڤایەتی بکات.
(*) بە نووسینی ئەم بابەتە، سوودم لە چەندین سایتی ئینگلیزی و عەرەبی وەرگرتوون.
ڕەزا شوان
دوبەی: ٢٠٢٥

ئەپەرەتی نەورۆز..
هەنراوەی: رەزا شوان

مندالان
بەخەربەیت لالە نەورۆز
جەژنی نەورۆزت پیرۆز
دیاری چیت بۆ هەناوین
ئەمەین هاوڕێی تەی دەسۆز

لالە نەورۆز
منداڵانی کوردستان
ڕۆژەی گەرمیان و کوێستان
دیاریی جوانم هەناوە
بۆ ئەوەی خۆشەویستان

مندالان
لالە نەورۆز ، هەر بەختیت
مژدەی شادیمان بۆ بێنیت
سەری سالمان پیرۆزکە
تەوی ئاشتی بچێنیت

لالە نەورۆز
ئەم دوو بووکە شووشەیە
دیاریی خونچە و نوخشەیە
ئەم تەپ و ئەم کەمانچە
پێشکەش بۆ هیوا و ڕەنجەیە
ئەم ورچەڵە و ئەم ئاسکە
بۆ ئەوەیە جوان و ناسکە
ئەم کتێبە و ئەم پێنووسە
بۆ شۆڕشگان و بروسکە

مندالان
لالە وەرە دەست بگرین
تێر بۆ دەمان هەڵپەڕین

بۆ ئاواز و بۆ یەکدەنگ
سروودی نەورۆز بچین
نەورۆز ، نەورۆز ، نەورۆز
جژی کوردۆ پیرۆز
خۆشترین مانگی ئەم ورزۆ
دنیا رەنگین و سوزۆ

کۆرکووک: ١٩٩٥